

האינטליגנציה בישראל והממסד הפוליטי*

האינטליגנציה ותנועת הפועלים

"האינטליגנציה הציונית. כמה ציפינו להצטרפותם למערכת החיים של הפועל בארץ. אויה, התקוות לא נתקיימו".¹

דברים אלה, שנכתבו על ידי ברל כצנלסון ב-1936, מבטאים תחושה רווחת בקרב תנועת הפועלים בתקופת היישוב. ה"אינטליגנציה" נתפשה כנטע זר. מושג זה, במידה שהוגדר, כלל קבוצות פרופסיונליות כגון חוקרים, מומחים מדעיים, מהנדסים, מורים, רופאים ובעלי מקצועות חופשיים אחרים.² לעתים כונו "אקדמאים", לעתים "עובדים אינטלקטואלים", "אינטליגנציה טכנית" או "אינטליגנציה עובדת".³ אף שלא היה ספק בדבר תרומתה של האינטליגנציה למאמץ הציוני – שהרי עבודת הכפיים אינה יכולה ללא עבודת הרוח – הקשר בין האינטליגנציה ותנועת הפועלים נתפש כרומן טרגי, כזיווג שלא עלה יפה.⁴

בנאומו על "תנועת הפועלים בארץ ובעלי האומניות החופשיות"⁵ ב-1928 הגדיר דוד בן-גוריון, אז מזכיר ההסתדרות, את האינטליגנציה כסוג של אנשים בעלי פריבילגיות היסטוריות שארגוניהם – ארגוני רופאים, עורכי דין או מבקרי

- * תודתי לארכיון מפלגת העבודה בבית ברל, ולארכיון המכון למורשת בן-גוריון בשדה בוקר, עבור המסמכים שעליהם הסתמכתי במחקר זה.
1. מצוטט אצל א.מ. "האקדמאים ותנועת העבודה", אוכנים, בית ברל 1964, (להלן: האקדמאים ותנועת העבודה), עמ' 25.
2. J. Ben-David, "Professionals and Unions in Israel", רבדים בישראל (מקראה ערוכה בידי ש.נ. אייזנשטדט ואחרים), ירושלים 1968.
3. על גלגוליו של המושג "אינטליגנציה" ראה, Alexander Gella (ed.) *The Intelligent-sia and the Intellectuals*, Beverly Hills, Calif. 1976.
4. ברל כצנלסון, "תרבות ונוער בהסתדרות", הרצאה בוועידה הרביעית של ההסתדרות העובדים, תל אביב כ"ה טבת, תרצ"ד (להלן: תרבות ונוער בהסתדרות).
5. "הרצאת הח' ד. בן-גוריון בפתחת ועידת ההסתדרות הפקידים, 5.5.28 על הנושא: תנועת הפועלים בארץ ובעלי האומניות החופשיות", ארכיון המכון למורשת בן-גוריון.

חשבונות – מתקיימים לשם שמירת הפריבילגיות הללו. אמנם מלחמתם המעמדית של הפועלים הביאה לפתיחת המקצועות החופשיים בפני שכבות חברתיות רחבות יותר, ונוצר ה"פרולטרית האינטליגנטי"⁶ לדבריו, אך לא נהרסה המחיצה שהוקמה במשך דורות בין הפועל הגופני והפועל הרוחני.

כמוכר ההסתדרות ביקש בן-גוריון למנוע התבדלותן של קבוצות מקצועיות, ובעיקר של הסתדרות המורים, מן ההסתדרות הכללית. אך בנסיונו לפנות אליהן בלטה תמיד אמביוולנטיות. במהנדס, ברופא או במנהל החשבונות, אמר, "לא ראינו איזה מין בן מעמד אחר, אלא ראינו בו אבר אורגני, חלק אורגני של אותה מערכת הכוחות, אשר היא עושה את העבודה שלנו בארץ-ישראל".⁷ ובאותה נשימה ביקר את האינטליגנציה הפרופסיונלית היושבת במשרדי הקרן הקיימת וקרן היסוד תוך שהיא זרה לחיים הרוחניים בארץ, לשפתה, ונושאת את גרעיני "ההתבוללות והליבנטיות".⁸ כאן באה לידי ביטוי תפישתו של בן-גוריון את דמותה ומעמדה של האינטליגנציה. כל זמן שהיא אינה אבר אורגני של תנועת הפועלים, אין להגותה ולפעלה ערך ממשי: "אני [...] מטיל ספק קצת בערך האינטלקטואלי הגדול, בכשרון העבודה המדעי והמקצועי של אלה, אשר אינם מרגישים בלבם את הקשר האמיץ והחי עם ציבור הפועלים בארץ. אני מסופק מאוד, אם מהנדס השקאה [...] שהוא זר לציבור הפועלים, זר למשקים שלנו, אם הוא מוכשר לעשות את תכניות ההשקאה בשבילנו".⁹ בן-גוריון סבר כי בעמידתה מתוך להסתדרות פוסלת האינטליגנציה את עצם הכשרתה הפרופסיונלית. מקצועם של החוקר, המהנדס, הרופא והמחנך לא יצלח אם לא ישתתפו כל אלה, מנטאלית וארגונית, במאמץ ובאחריות הקולקטיביים.

עבור תנועת הפועלים לא היתה שאלת שילובה של האינטליגנציה שאלה שולית.¹⁰ כתנועה השואפת לתיקון חברה הכירה בתרומתם של ההשכלה והמדע. ההשכלה נחשבה בסיס לשיתורר האדם, וקידומה של החברה הסוציאליסטית נראה כמתגלם במהפכה המדעית והטכנולוגית. ומצד שני ליוותה את התנועה מאז ומעולם תחושת כישלון ביחס ליכולתה לקשור את ההשכלה והמדע למטרותיה כדרך שהצליח הקפיטליזם לעשות זאת. את האשמה תלתה באינטליגנציה – בתביעותיה ובאורחות חייה. בלשונו של ברל כצנלסון, "לעתים קרובות, חסרה האינטליגנציה המצטרפת את השלמות הנפשית, את הכוח להידבק בעבודה, בתפקיד, בחברה הפועלית, את הכוח להביא קורבנות חמריים וחברתיים (אשר הפועל מלידה אינו נתבע להם, באשר הם מוטלים עליו

6. שם, עמ' 2.

7. שם, עמ' 5.

8. שם, עמ' 11.

9. שם, עמ' 6.

10. ישראל קיסר, "התמורות בכלליותה של ההסתדרות", עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל

אביב 1979.

מאונס בתוקף מצבו)¹¹. ומאידך הכיר ברל בכך שתנועת הפועלים לא תמיד ידעה לקלוט את הכוחות הרוחניים אשר ביקשו את הדרך אליה. הסוציאליזם קידש את האוטופיסטים שחוללוהו כגון הס, פרודון, הרצן, לסל ומרקס אך הקיא מתוכו אנשי רוח בעלי עצמאות מחשבתית כגוסטב לנדאואר וטרוצקי. ברל ראה בכך צרות רוח, אחד המפתחות לחולשותיה של התנועה.

הקמת המדינה אמורה היתה לשנות את האמביוולנטיות ביחס למעמדה של האינטליגנציה. כפי שניתח זאת פיטר מדינג בספרו על מפא"י בישראל¹²: לצורך הקמת מנגנוניה של המדינה החדשה נדרשו כישוריה המקצועיים והטכניים של האינטליגנציה וזו זכתה, כבמדינות חדשות אחרות, לעדנה. כאן, רבה היתה תרומתו של בן-גוריון; כמנהיגה של מדינה חדשה דלת משאבים האמין בדעת ובמחקר כתחליף. הוא התייחס אל הדעת כאל גורם מוביל בפיתוחה של ישראל, קרא למדען להתגייס למשימות המחקר והפיתוח הביטחוני והתעשייתי, ומילא תפקיד חשוב בהקמתם של מוסדות מדעיים ומפעלים טכנולוגיים. "לעבודתנו בישראל", הכריז, "אין דומה מבחינת הקושי והמכשולים הפנימיים והחיצוניים. שאיפתנו הבונה תרד לטמיון, אלא אם כן נדע לגייס את כל הישגי המדע לעזרת המשק, החינוך והביטחון"¹³. והאינטליגנציה אכן התגייסה למשימת הבנייה החדשה. היטיב לבטא זאת פרופ' נתן רוטנשטרייך בכותבו:

נפל בחלקנו לכונן את מדינתנו בתקופה מדינית שהיא כולה 'אכזוטיבית', שדגש החיים החברתיים, הפוליטיים והקונסטיטוציוניים הועתק בה להלכה ולמעשה מן הרשות המחוקקת אל הרשות המבצעת, אם להשתמש בלשון שבמידה רבה אבד עליה הכלח. בתקופה כזאת מזדהית המדינה בשלל גווניה עם הסמכות השלטונית. יותר מכך, המוטיב החלומי היה בו כדי להניענו להעניק את כל ההילה של החלום לשלטון. בעניין זה איננו שונים ממדינות צעירות רבות שבהשיגן את מעמד הממלכתיות זיהו את כוחן היוצר עם השלטון, וכתוצאה מזה עם המנגנון הפקידותי.¹⁴

בראשית שנות המדינה נוצרה מעין ברית בין האינטליגנציה ובין בן-גוריון. למשל, שום סוציולוג לא הילל את בן-גוריון כדרך שעשו זאת כמה סופרים. אך

11. תרבות ונוער בהסתדרות, עמ' 4.

12. Peter Y. Medding, *Mapai in Israel: Political Organization and Government in a New Society*, Cambridge 1972 (להלן: מדינג).

13. "מדע ומוסר: תרומת יוון, הודו וישראל", הרצאה באוניברסיטת ברנדייס, 9.3.60, ארכיון המכון למורשת בן-גוריון.

14. נתן רוטנשטרייך, "שלטון, חברה ותחומיה", בין עם למדינתו, נתן רוטנשטרייך (עורך), תל אביב, 1965, עמ' 223.

אין ספק כי הסוציולוגיה הישראלית בראשיתה גדושה מושגים התואמים את התפישה הממלכתית הבן-גוריונית; כזה הוא מודל המודרניזציה של פרופ' ש.נ. אייזנשטדט, המתאר מודרניזציה כתהליך של התפתחות הנשלטת על-ידי ביורוקרטיה חזקה ונבונה.¹⁵ כזה הוא גם מושג "המפלגה הדומיננטית" – המפלגה המזוהה עם עידן מסוים, שעל כן נוטים הבוחרים לבחור בה שוב ושוב – מודל שתואר כפונקציונלי וכך, במובלע, כרצוי.¹⁶ צדק פרופ' מדינג בטענתו כי הברית חלה לא רק על הממלכה אלא גם על המפלגה. ראשי מפא"י, כתב מדינג, כמי שראו עצמם מנהיגי החברה, וכמי שהכירו בתרומתם של אנשי מקצוע לבניין חברה טכנולוגית מודרנית, ביקשו לרתום את כישוריהם של אלה ויכלו להציע להם דבר חשוב – קירבה למרכזי הכוח וההשפעה אשר שכנו במפא"י.¹⁷ ואמנם, בעוברנו על הפרוטוקולים של בית ברל, שם נערכו כינוסים רבים בהשתתפות אנשי המפלגה ואנשי הרוח והמדע, נמצא ברשימת המשתתפים כמעט את כל המי ומי בתחום הרוח בישראל.

לפיכך מעניינת התופעה כי למרות התגייסותה המפורשת או המובלעת של האינטליגנציה למשימות הממלכתיות, ולמרות קשריה ההדוקים עם המפלגה הדומיננטית, אנו מוצאים בשנות ה-50 וה-60 את הקינות המוכרות כל כך משנות ה-20 וה-30 בדבר אי השתלבותה בלב ובנפש עם משימותיה של המדינה ועם צורכי תנועת העבודה. למשל, במאמר על "האקדמאים ותנועת העבודה" מאת א.מ., מן האידיאולוגים של תנועת העבודה, אנו מגלים ניתוח של הפרובלמטיקה הכרוכה בקשר בין האינטליגנציה והתנועה, אותה פרובלמטיקה הקיימת לאורך כל הדרך. א.מ. מתלונן במאמר כי הידע המדעי או המקצועי היקנה לבעליו מידה כזו של עוצמה להתמודדות כלכלית עד שאין הם מרגישים את הצורך בהתארגנות סולידרית עם כלל העובדים השכירים. אך אין זו רק שאלה כלכלית. התארגנותם של האקדמאים וטעוניהם במאבקם המקצועי, הוא כותב, מבטאים תופעה חברתית רחבה הרבה יותר. מציקה להם ההרגשה כי מעמדם החברתי אינו תואם את התפקיד שהם ממלאים. למרות מקום הכבוד השמור לאינטליגנציה בישראל, ישנו ניגוד בין מעמדה בתחומי העשייה השונים וכוחה הפוליטי. בלשון המאמר: "על זכותה להשתתף בעשייה החלוצית עלולה שכבה חברתית, כפי שנוכחנו, לוותר די בנקל. על ביטוי כוחה הפוליטי ועל השגת עמדות של הכרעה בתחום זה לא תמהר לוותר."¹⁸

15. ש.נ. אייזנשטדט, "מבנה ביורוקרטי ומודרניזציה פוליטית", נתיבי ארגון ומינהל, י (יוני 1964).

16. Alan Arian & Samuel Barnes, "The Dominant Party System: A neglected Model of Democratic Stability", *Journal of Politics*, 36 (August 1974), pp. 592-614.

17. מדינג, עמ' 62.

18. האקדמאים ותנועת העבודה, עמ' 31.

בדברים אלה באה לידי ביטוי הבנה מעמיקה של תופעה חברתית שלא רבים נדרשו לה: בשנות ה-50 וה-60 נתהווה פער בין התקדמותה של האינטליגנציה בכל תחומי המשק והחברה, כולל השגת עמדות מפתח בדרגי המינהל הבכירים, ובין מעמדה הפוליטי. צדק א.מ. כי היה זה חלק מתופעה עולמית וכלל לא חדשה: "הוויכוח: מי ינהל את המדינה טוב יותר – אלה שמקצועם הוא הידע, או אלה שהמדיניות היא משלח ידם? – הריהו ויכוח עתיק. אולם, עד היום הוא לא נגמר, למרות התפתחותו הכבירה של הידע המקצועי, ואולי בגלל התפתחותו והסתעפותו".¹⁹ תופעה זו ראויה ליתר הרחבה. רצוני לטעון כי בראשית שנות המדינה התנהל בה מאבק בין המימסד הפוליטי ובין מה שנהוג לקרוא לו "המעמד החדש". לא היה זה מאבק בעל בולטות כמאבקי הזרמים בחינוך או מאבקי הפרשה אך סימניו ניכרו בכל אלה.

ב. המעמד החדש

הסוציולוג הנודע אלווין גולדנר כתב כי בכל הארצות אשר משתתפות בסדר החברתי-כלכלי המתהווה במאה העשרים קם "מעמד חדש" המורכב מאנשי רוח ומן האינטליגנציה הטכנית. מעמד זה עולה על הבמה תוך קונפליקט עם הקבוצות השליטות מכבר על הסדר הכלכלי בין אם המדובר באנשי עסקים ובין אם במנהיגי מפלגות. בעולם כולו – הן זה המפותח והן המתפתח – נוצרת תחרות מעמדית מסוג חדש באשר האינטליגנציה הופכת לכוח כלכלי וחברתי מרכזי.²⁰ עשרים שנה קודם לכך, ב-1955, הכריז המדען הנודע אהרון קצ'לסקי (קציר) על עליית המעמד החדש בחברה בכלל, ובחברה הישראלית בפרט. בסימפוזיון על הנושא: "העובד האינטלקטואלי במדינה ובתנועת העבודה",²¹ טען קצ'לסקי, כי בעולם מתחוללת מהפכה קיברנטית שאינה המשך המהפכה התעשייתית של המאה ה-19 אלא שלב איכותי חדש בחייו של האדם. המהפכה התעשייתית, זו ששורשיה נעוצים בסוף המאה ה-17, העלתה את המכונה למרכז ההתעניינות הכלכלית, והעבירה המונים של עובדים מעבודת כפיים לעבודת מכונה. אך החל מאמצע המאה ה-19 אנו עדים להתפתחות אחרת – לעלייתו המכרעת של המדע ככוח כלכלי המשדד את כל מערכות החיים. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בפיתוחם של "סרבו מכניזמים". במלחמת העולם השנייה, הסביר קצ'לסקי, נכנסו לשימוש צבאי, ואחר כך גם לשימוש אזרחי, מנגנוני פיקוח ושליטה על המכונה. מנגנונים אלה המכונים "סרבו מכניזמים" (דוגמה מובהקת הוא התותח

19. שם, עמ' 31.

20. Alvin W. Gouldner, *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, New York 1979.

21. "סימפוזיון על הנושא: העובד האינטלקטואלי במדינה ובתנועת העבודה", 30.4.55, בית ברל, ארכיון מפלגת העבודה (להלן: אמ"ע).

האנטי אווירי הקולט בעצמו את מיקומו של מטוס ולוחץ על ההדק בהפעלה עצמית) משנים לחלוטין את מבנה התעשייה. מקומו של הפועל המפעיל את המכונה הולך ונדחה מפני המכונה. אנו עדים לתקופה שבה הפועל הקלאסי, הפרולטריון שעליו חלם מרקס, הולך ונעלם ולעומתו הולך ומופיע פרולטריון חדש, פרולטריון שרמת ההשכלה שלו יותר גבוהה, שהתביעות הטכניות ממנו יותר גבוהות, פרולטריון שבחלקו הגדול הוא בעל השכלה אקדמאית, פרולטריון של עובדי רוח.

קצ'לסקי טען כי ניהול בית החרושת המודרני, החקלאות המודרנית או המשרד המודרני, צורכים אנשים בעלי השכלה גבוהה הרבה יותר משחלמו מייסדי הסוציאליזם הקלאסי; הטיפוס האנושי החדש העולה על במת הכלכלה אינו איפוא הטיפוס של פרולטריון השרירים והעובדים הטכניים הפשוטים:

אלה אנשים חדשים, אלה אנשים שבאו מאסכולה אחרת, אלה אנשים שאולי בחלק גדול אינם יודעים עוד שהם שייכים ביסודו של דבר לפרולטריון; הם מה שקוראים באמריקה: פרולטרים בעלי צווארון לבן ('וויט קולר'). הם כבר מבחינה סוציולוגית עובדי פרולטריון. מבחינה נפשית הם עדיין האינטליגנציה, ואצלנו משום מה ממשיכים להשתמש במילה 'אינטליגנציה עובדת'. הם ממשיכים להרגיש את עצמם כאינטליגנציה עם בעיות אחרות, עם אינטרסים אחרים, שאין להם ולפרולטריון ולא כלום. לאמיתו של דבר באופן סוציולוגי הקו הולך ומתגבש, למעבר, לשינוי ערכים מכריע גם בתוך הפרולטריון וגם בתוך הקאדרים של עובדי הרוח.²²

במילים אחרות קצ'לסקי טען כי הפועל הקלאסי נעלם במהפכה הקיברנטית של המאה ה-20, ובמקומו קם פרולטריון של עובדי רוח, מעמד חדש שכבר קיים מבחינה סוציולוגית, ורק עוד שלב המודעות נמצא בינו ובין תפישת אמצעי הייצור על ידו. הבעיה העומדת בפני תנועת העבודה, הסביר קצ'לסקי, אינה גיוסם של אנשי המדע והרוח. הם כבר גויסו. הבעיה גם איננה כיצד למנוע שעובדים מהסוג החדש לא יהוו איום על הפוליטיקאים, או כיצד להתמודד עם דרישות השכר שלהם. הקושי נובע מכך ש"המעמד החדש" הוא בעל תביעות מוסריות חדשות הנובעות ממהות המדע המודרני וממהות התפקיד שהוא ממלא במערכות הייצור:

ראשית, המדע הוא אנטי אוטוריטארי במהותו והוא אובייקטיבי במהותו, ומי שמגלה אמת על סמך מבחן נסיוני – אמרתו עומדת מעבר לכל אוטוריטה. המדע במהותו נוגד לאוטוריטאריות, כיוון שאיש המדע הגדול והחשוב ביותר, בעל הוותק הגדול ביותר, אם בא צעיר שגילה תגלית אשר הורסת

עבודת חיים של אותו גדול – הצעיר צודק ואין לאוטוריטה שום משקל. האנטי אוטוריטאריות המהותית היא עקרון מוסרי של המדע, שבלעדיו אין המדע יכול להתקיים.

חיפושי האמת האובייקטיבית, המבחן הבלתי פוסק של האמיתות לאור הנסיון, והנכונות הנפשית, אומץ הלב הנפשי לשבור את המקובל והמקודש עליך לאור הידע החדש – כל אלה הם עקרונות יסודיים של המדע.

ורצונכם ללכת הלאה: רבים אולי מאמינים שאנשי המדע יודעים, אבל מי כמוהם יודעים את גבולות ידיעתנו? במהותה, ההכרה האקדמאית היא הכרה לענווה. היא הכרה שמלמדת את אפסותך, את התבטלותך בפני חוסר הידיעה. היא נותנת הרבה ביטחון בעצם כושרנו להעריך ולתפוס, אבל היא מלמדת ענוותנות של הפרט לעומת המרחבים של הידוע ושל הבלתי ידוע כאחד.

כך שהמדע בא עם תביעות מוסריות מיוחדות, שלא בכל מסגרת נוקשה וקפואה ושונאת הגדרה עצמית יכול איש המדע והאיש האקדמאי ואיש הרוח למצוא את דרכו בתוכם. ולפיכך רק מסגרות חדשות, רק מסגרות רחבות הרבה יותר נוטות להערכת החופש, האנטי אוטוריטאריות; רק מסגרות כאלה תשמנה מסגרות נאותות לכל אותו ציבור גדול של פרולטריון חדש.²³

אפשר היה לצפות שמנהיגי המפלגה, אשר ישבו באולם בעת הרצאתו של פרופ' קצ'לסקי שבוע לפני הבחירות להסתדרות, יבהלו, ולו רק מעצם העובדה שלפי דבריו "המעמד החדש" שבו מדובר, זה הדורש הריסת מסגרות קפואות קיימות, מונה כ-35,000 איש. יתר על כן, אחרי קצ'לסקי קמו בזה אחר זה נציגי האינטליגנציה לחזק את דברי קודמם. איש איש סקר את הישגיה של קבוצתו המקצועית והתלונן על כך שהישגים אלה טרם זכו להכרה פוליטית. למשל, הח' שלון, נציג המהנדסים והאדריכלים, סקר את הישגיהן של שתי הקבוצות האלה: "גילוי וניצול מקורות המים; הנחת מאות קילומטרים של צנורות; מפעלי השקאה עצומים; בניין בריכות וסכרים – דברים שאפשרו להכפיל ולשלוש במשך זמן קצר את שטחי השלחין בארץ; מפעלים הנדסיים שיש בהם משום שינוי מעשה בראשית"...²⁴ וכו'. אך הציבור שעשה כל זאת נתון במצב רוח של דכאון, אמר, שכן נדחק לקרן זווית: "הציבור הזה משוכנע שצריך להיות לו חלק לא רק בניהול המפעלים הטכניים והמדעיים אלא משום שתוצאות פעולתו חורגות ממסגרת צרה של התעסקותו היומיומית ויש בהם כדי לעצם את דמותה של החברה, חייב הוא ורשאי הוא לתרום את תרומתו גם בהכוונת העניינים הכלכליים [...] והוא מצפה לכך שישותף בהכוונת ענייני המדינה".²⁵

23. שם, עמ' 7.

24. שם, עמ' 18-19.

25. שם, עמ' 21.

ד"ר יעקב פלג תיאר את הישגי המחקר החקלאי. בתחילת ההתיישבות בארץ לא העריך היישוב במידה מספקת את היסודות המחקריים והתיאורטיים שהביא איתו האגרונום ושאותם יישם בארץ. ההכרח ההיסטורי גרם לכל להבין כי בלי מחקר ומדע לא יכולה המדינה לקום. פלג פרט את הישגי החוקרים בגידול כותנה, ניצול הכבול, פיתוח זני תפוזים וכו'. מסקנתו היתה: "יש צורך להגביר לא רק את הייצור החקלאי; יש צורך גם להגביר את כוחם של אותם האנשים שמסוגלים להגביר את הייצור החקלאי".²⁶

נציג המורים בסימפוזיון, י. פרישמן, ציין את השפעתו החברתית העצומה של סקטור זה, הבא במגע מתמיד עם נערים ובתי אב והמשפיע עליהם לא רק בעונת בחירות. גם הוא סיכם במסקנה הפוליטית המתבקשת מחשיבותו של סקטור זה: "אנו מתפללים לאותו יום שהמפלגה וההסתדרות בכלל יראו את עצמם חייבים לקרב את הציבור הזה של עובדי החינוך, לתת לו את החלק המגיע לו, לעשותו לשותף מקרוב, לכוון את העבודה מתוך בירורים משותפים; לכוון את המדיניות החינוכית של מדינת ישראל תוך שיתוף עם עובדי החינוך".²⁷

ראשי המפלגה הבינו היטב במה המדובר. מרדכי נמיר, למשל, ניסה להראות כי "מעמד החדש" ניתן בעצם לתפישה במונחי התיאוריה הסוציאליסטית הישנה. נכון, אמר נמיר, שיום אחד תטושטש ההפרדה בין עובדי הרוח לבין עובדי הכפיים, אלא שהדבר ייעשה על-ידי העלאת רמתם המקצועית של האחרונים: "אני מסכים בדרך כלל לאנליזה של פרופ' קצ'לסקי ולפרוגנוזה שלו, שברבות הימים לא יהיה בסופו של דבר הבדל רב בין עובד עבודה גופנית לבין אדם המצויד בכל ההישגים האינטלקטואליים של המדע המודרני. זו גם שאיפתו של הסוציאליזם – לטשטש את המחיצה בין עובדי עבודה גופנית לבין עובדי הרוח, לא על-ידי הורדת העליונים למטה אלא על-ידי העלאת ההמונים למעלה".²⁸ בהדגישו כי גם הוא אינו חסר השכלה אמר נמיר כי למרות הצדק שבדבריו של קצ'לסקי, הרי שבתנאי הארץ קיים עדיין הצורך ליצירת עם עובד. נמיר סירב בכל תוקף לשנות את מערכת הסמלים הקיימת בשמו של "מעמד חדש": "גם מבחינה חינוכית עוד זמן רב לא יהיה מקום, גם צורך והצדקה מוסרית, להוריד אפילו פנינה אחת מכתר העליונות החברתית ומכתר היחסנות של אנשי דגניה ומצדה ועין גדי. ואין זה סותר דבר מהצורך המיוחד שלנו לשפר ולהעלות לדרגה חשובה יותר מאשר עד עכשיו את הברית האורגאנית שבין אנשי הרוח ואנשי העבודה, שראשיתה אולי בהליכתו של ד"ר יפה אל צריפי חולי המלריה שבין פועלי העלייה השנייה".²⁹

תגובה דומה באה מצידו של משה שרת. הוא הכיר בכך שהמדינה זקוקה

26. שם, עמ' 26.

27. שם, עמ' 45.

28. שם, עמ' 67.

29. שם, עמ' 69.

לכוחות מדע ורוח אך אמר כי ניתן להחזיק מעמד רק אם כוחות אלה ייחלצו לשירות המדינה. שרת הבין כי האינטליגנציה מהווה שכבה חברתית חדשה במלוא מובן המילה, וכי זו שכבה ההולכת ומתרחבת, אך דרש ליצור מסגרת שלא תאפשר לה להתבדל מן המפלגה וההסתדרות כנושאי שליחות הדור: "אנחנו עומדים בפני צורך לאומי ממלכתי של חינוכם החברתי של אנשי הרוח – חינוכם החברתי הזה של אנשי הרוח, בא כדי להשריש אותם בארץ, כדי לגמול אותם מכל פיתוי, כדי לרתום אותם לשירות הכללי, כדי לנטוע בהם את ההכרה שהם עובדי המדינה הזאת, שהם עבדים נרצעים למדינה הזאת ושהוה הסיפוק העליון בחייהם".³⁰

רק לוי אשכול, בהזדמנות אחרת, לא הבין על מה המהומה: "לא צריך כלל לדבר על ערך אנשי ההשכלה, אלה שכלי עבודתם הוא מה שלמדו בספרים בתוספת שאר-רוחם. אולם האם רק בהם תלויה המדינה? אמרו לי במי לא תלויה המדינה הזאת? אם מחר יחליטו לשבות חולבי העזים, האם המדינה לא תעמוד על ברכיה לפנייהם?"³¹

ג. בגידת האינטליגנציה?

בסימפוזיון שנערך בבית ברל ב-1955, ובהזדמנויות אחרות, נסב הדיון אפוא סביב אותה שכבה חברתית חדשה שנתהוותה בשנות ה-50 ועל מקומה בחברה ובהכוונתה. כמו בכל מקום אחר היא נראתה כמשתלטת על אמצעי הייצור, דוברת בשם הממלכתיות ומציעה באופן עקרוני חזון חדש לממלכה – חזון של מדינה טכנולוגית, מודרנית, המנצלת את הישגי המדע לא רק לפיתוח חומרי אלא גם לסיפוק תביעות מוסריות והומניסטיות. על פי חזון זה, המדע אינו רואה עצמו נפרד מן ההומניזם אלא חלק ממנו. זהו חזון של חברה עם "אצבע על הדופק", חברה קיברנטית המסתכלת סביב, הבוחנת את עצמה, המאמינה ביצירה, בתכנון ובאינטגרציה בין מרכיבי הטכנולוגיה לבין המרכיבים החברתיים.³²

ואולם הוויכוח על "המעמד החדש" לא חרג מעבר לסימפוזיונים, ומעבר לפרוטוקולים. השאלה הנשאלת היא מדוע לא התפתחה מודעות פוליטית ממשית בקרב שכבה זו? ומדוע אין אנו מוצאים את רישומו של "המעמד החדש" בצורה מובהקת בחברה ובפוליטיקה בישראל? אינני מתיימר להשיב כאן תשובה מקיפה, אלא להציע קו מחשבה. התשובה, לדעתי, תלויה במעמד זה עצמו. האינטליגנציה הישראלית מעולם לא ויתרה על נכס אחד, שלא הבינה עד כמה

30. שם, עמ' 94.

31. "יום עיון על הנושא: העובד האינטלקטואלי – במאבקנו לבטחון ולעצמאות כלכלית", 9.7.55, אמ"ע, עמ' 53.

32. אהרון קציר, בכור המהפכה המדעית, תל אביב 1972.

הוא מזיק לה ולחברה הישראלית – הקירבה למקורות העוצמה המפלגתית. האינטליגנציה חיפשה ללא הרף את קרבתה של העוצמה הפוליטית, אשר בשנות ה-50 נתפשה, בצדק, כנמצאת במפלגה. הביטוי המובהק לכך היה הנהירה לכינוסי בית ברל: מספר המשתפים בפורומים אלה הפתיע לעתים את הפוליטיקאים עצמם. מהם המניעים לכך ניתן רק לנחש. נראה כאילו היתה כאן מחשבה "ריאל-פוליטית" לכאורה, שהינחתה את האינטליגנציה להסתופף במסדרונות העוצמה כדי להקים אוניברסיטאות, להשיג תקציבי מחקר וכדומה. אך היה כאן גם יסוד רגשי. בדבריו בחוג רעיוני בבית ברל ב־1957 על האמביוולנטיות כלפי האינטליגנציה בתנועת הפועלים הזכיר פרופ' רוטנשטרייך אמביוולנטיות דומה בלבם של חברי האינטליגנציה: "רבים בינינו השרויים עתה בתחומי האינטליגנציה המקצועית הם אנשים ששרשיהם הביוגרפיים הם בתנועת הנוער, בתנועה הקיבוצית, והם פרשו מביתם הראשון. וביתם הראשון לא סלח להם לגמרי את פרישתם. והם גם לא סלחו לעצמם לגמרי את פרישתם זו".³³ לכך היו תוצאות מעשיות בין אם בצורת קריאתו של רוטנשטרייך לאינטליגנציה לרסן את נטיתה לאינדיבידואליות בשם "תודעת האחריות החברתית",³⁴ בין אם בצורת נסיון למצוא נקודות מפגש בין מדעי החברה המודרניים והאידיאולוגיה המפלגתית,³⁵ ובין אם בצורת שירי הלל ששרו אקדמאים למנגנונים שהקימה תנועת העבודה והפונקציונליות שלהם בחברה הישראלית.

כך ויתרה למעשה האינטליגנציה על העוצמה שייחס לה קצ'לסקי, על כוחה כנושאת דגל החדשנות בעולם המודרני. שעת המבחן מבחינה זו היתה, לדעתי, בבחירות לכנסת השישית ב־1965, כאשר רפ"י והמערך התמודדו ביניהן בבחירות. זה מול זה עמדו חזון הממלכתיות, אשר בו ניתן מקום נכבד ל"מעמד החדש" כמנחה חברה טכנולוגית מודרנית, והמנגנון המפלגתי המצוי בשקיעה. עד סוף שנות החמישים הראתה מפא"י יכולת גדולה יחסית לפתח מוסדות מדעיים ולטפח מסגרות חדשות שהתאימו לקצב ההתפתחות המדעית והטכנולוגית. באמצע שנות ה-60 נתפשה יכולת זו כמוגבלת ואין זה מקרה שרפ"י שבקשה להתבדל מהמערך קראה במצעה ל"מידוע המדינה" ולטיפוח יכולת מחשבתית ויכולת ביצוע עצמאית בנושאים טכנולוגיים. אך כפי שניתח זאת אייזנשטדט, בחירות 1965 הצביעו על השלמה עם המערכת המוסדית הקיימת, ודווקא על-ידי קבוצות בלתי מפלגתיות של אקדמאים, בעלי מקצועות חופשיים ותעשיינים, שהיו רחוקים למדי מהזדהות עם האידיאולוגיה הסוציאליסטית המוצהרת של המערך. קבוצות אלו, טען אייזנשטדט, נתנו קולן למערך "אם

33. "פרוטוקול משיחת החוג הרעיוני על הנושא: האינטליגנציה ותנועת הפועלים", 2.3.57, אמ"ע, עמ' 10-11.

34. שם, עמ' 12.

35. "מדעי החברה והאידיאולוגיה של התנועה: דיון על דרכי הוראת מדעי החברה ב'מכון להשכלה ולמחקר'", 6.2.60, אמ"ע.

משום אינטרסים משוריינים, אם משום הרגשה כללית של רווחה ואם משום שהתקוממו נגד הערעור הכולל שעירערו על המשטר רפ"י, ובמידה קטנה יותר גח"ל.³⁶

ניתן אפוא לסכם, כי בשנות ה-50 התהווה אמנם "המעמד החדש", אלא שזה מעולם לא האמין בכוחו. האינטליגנציה – אנשי מדע, אנשי מקצוע ואנשי מחקר – העדיפה לשלם מס שפתיים למדינה הטכנולוגית המודרנית ולהמשיך לטפח את קשריה עם הכוחות הפוליטיים המסורתיים. היא ויתרה על הייעוד המרכזי שלה כאוונגרד של חברה קיברנטית, חדשנית שהיא בעת ובעונה אחת גם הומניסטית ודמוקרטית, ובחרה לשרת את המיסד המפלגתי המיושן. עד עצם היום הזה הינך פוגש באוניברסיטאות, בתעשיות הבטחוניות והאזרחיות ובשירות הממשלתי, מדענים מבריקים המוכנים לפעול בתשתית ארגונית ופוליטית בלתי נסבלת. הם מקבלים על עצמם בלא התנגדות יתירה את עול האילוצים של מנגנונים פוליטיים אנכרוניסטיים, את תהליכי הארגון, המימון, קבלת ההחלטות ויחסי האנוש שלמעשה הינם תוצר המהפכה התעשייתית של המאה ה-19. חזון המדינה המודרנית וההומניסטית המבוססת על המהפכה הקיברנטית אבד לחברה הישראלית, כמדומני, כבר בראשית דרכה.

36. ש.נ. אייזנשטדט, החברה הישראלית: רקע, התפתחות ובעיות, ירושלים תשכ"ז, עמ' 302.

